

На думку навукоўцаў, што працавалі ў сферы супастаўляльнага тэрміназнаўства, патрэбна істотнае параўнальнае вывучэнне разнамоўных тэрмінасістэм. Перш за ўсё падобная праца спрыяе вызначэнню на фоне агульных гістарычных тэндэнцый адрозных структур і ўтварэнняў, асэнсаванню нацыянальных тэндэнцый развіцця тэрміналогіі.

Асобнай тэмай для асэнсавання сталі пытанні **тэрміналогіі ў дзяржаўных стандартах, міжнароднай каардынацыі і ўніфікацыі** тэрміналагічнай работы.

Пытанні асаблівасцей фарміравання **навуковага стылю** беларускай мовы разгледжаны ў працах В. П. Краснея (1998, 2011).

Такім чынам, аналіз распрацоўкі пытанняў спецыяльнай лексікі за апошнія 25 гадоў у Беларусі паказаў, што пэўны вопыт, бяспрэчна, назапашаны. На падставе вывучэння прац дысертацыйнага і манаграфічнага характару можна зрабіць высновы адносна актыўнасці гэтай дзейнасці і кола ўзнятых праблем. На працягу 90-х гг. XX ст. – пачатку XXI ст. асноўнымі аспектамі даследаванняў стала вывучэнне пытанняў гісторыі і сучаснага стану тэрміналогіі: тэорыя тэрміна, акрэсленне статуса тэрміна і яго семантыкі, узаемаадносіны тэрмінаў і нятэрмінаў, супастаўляльны аспект тэрміналагічных сістэм розных моў, праектаванне тэрміналогіі, тэорыя і практыка тэрміналагічнай тэрмінаграфіі, функцыянаванне і ўпарадкаванне тэрмінагалін, дзяржаўная стандартызацыя, міжнародная каардынацыя і ўніфікацыя, фарміраванне навуковага стылю. Рознааспектныя даследаванні скіраваны перадусім на вырашэнне комплексу тэарэтычных і прыкладных пытанняў. Адзначаныя кірункі вывучэння спецыяльнай лексікі на практыцы часта не маюць выразнага супрацьпастаўлення, а тэарэтычна-практычным даследаванням уласціва перакрываванне тэм і праблем. Мяркуецца, што вырашэнне праблем айчыннага тэрміназнаўства паспрыяе далейшаму развіццю асобнага кірунка лінгвістычных даследаванняў – тэорыі тэрміназнаўства.

С. С. Мароз, М. С. Ржавуцкая (Мінск)

СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ ПАСЕСІЎНАСЦІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ: ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫ ЎЗРОВЕНЬ

Пасесіўнасць – універсальная моўная катэгорыя, якая характарызуецца сістэмнасцю ў сваім выражэнні. У сучаснай беларускай літаратурнай мове функцыянальна-семантычная катэгорыя пасесіўнасці мае багаты сэнсавы змест і і разнастайныя сродкі яго перадачы.

Агульнавядома, што ўсе функцыянальна-семантычныя катэгорыі фарміруюцца сродкамі розных узроўняў моўнай сістэмы. Катэгорыя пасесіўнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ўключае ў свой арсенал лексіка-семантычныя, словаўтваральныя, марфэма-марфалагічныя і сінтаксічныя сродкі, з якіх утвараюцца разнастайныя пасесіўныя канструкцыі, здольныя

перадаваць (у залежнасці ад іх структуры і кампазіцыйнай семантыкі) адно з двух асноўных катэгарыяльных значэнняў пасесіўнасці – прыналежнасць ці валоданне.

Мэта артыкула – устанавіць і апісаць сродкі выражэння пасесіўнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (на матэрыяле твораў мастацкай, публіцыстычнай, навуковай літаратуры і фальклору) на лексіка-семантычным узроўні.

Назіранні над фактычным матэрыялам сведчаць, што на лексіка-семантычным узроўні сродкі выражэння пасесіўнасці рэпрэзентаваны такімі адзінкамі, як

- займеннікі са значэннем пасесіўнасці;
- прыметнікі са значэннем пасесіўнасці;
- назоўнікі са значэннем пасесіўнасці (у тым ліку і тэрміны роднасці і сваяцтва);
- дзеясловы са значэннем пасесіўнасці.

У семантычнай структуры ўсіх пералічаных адзінак прысутнічаюць агульныя інтэгральныя пасесіўныя семы – ‘належаць’, ‘валодаць’, ‘мець’, ‘быць (з’яўляцца, станавіцца) уладальнікам’, ‘быць (з’яўляцца, станавіцца) уласнасцю’ і інш.

Прааналізаваны моўны матэрыял паказвае, што значэнне прыналежнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове выражаюць:

- прыналежныя займеннікі *мой, наш, наскі* (уст.), *твой, ваш, свой; ягоны, іхні, ейны* (разм.);
- адносныя займеннікі *чый, які*;
- няпэўныя займеннікі *нечы (нейчы), чыйсьці, чый-небудзь, абы-чый, чый-нічый; чыясь, чыйся, чыёсьць* (дыял.);
- пыталныя займеннікі *чый?, чыя?, чыё?, чые?*;
- адмоўныя займеннікі *нічый, нічыйны*;
- азначальны займеннік *усіхны* (дыял.).

Агульнавядома, што прыналежныя займеннікі *мой, наш, твой, ваш, свой, ягоны, іхні, ейны* (разм.) указваюць на прыналежнасць 1-й, 2-й, 3-й асобе або на прыналежнасць усім тром асобам (*свой*): *Прыемна гэта сказаць: мая хата, мой пад’езд, мой двор* (У. Караткевіч. «Чорны замак Альшанскі»). *Нялёгка вышаў лёс на нашу долю* (К. Кірэенка. «Матчына песня»). *Песня пачулася наская, нудная* (Янка Купала. «Лета»). *І часта, часта ў падарожжы магіла зрок запыніць твой* (Якуб Колас. «Рыбакова хата»). *Я ж выйшаў на чыстую дарожку проста перад вашай альтанкай* (Я. Скрыган. «Кругі»). *Ванін, тонкі і спрытны ў сваёй ватоўцы, ... хуценька ўзбег на пагорак* (В. Быкаў. «Праклятая вышыня»). *Асноўная катэгорыя для выкладчыка – ягонае прафесійнае званне* («Лім»). ... *яны [народавольцы] лічылі цара непасрэдна вінаватым у смерці іхніх папличнікаў* («Полымя»). [Цётка:] – *Ай, бабачкі, гэтую ж кабеціну ейны муж адшукаў* (В. Быкаў. «Мёртвым не баліць»).

Пранамінатывы *чый, які* рэалізуюць пасесіўную семантыку дадаткова да свайго асноўнага значэння адноснасці: *Няхай бачаць, чыя сіла!* – падумаў [Міканор] (І. Мележ. «Подых навальніцы»). ... *у пераліку розных*

Іванаў ды Ганнаў, за жыццё і здароўе **якіх** павінен быў уголас памаліцца поп, стаяла імя Змітрок (Я. Брыль. «Нёманскія казакі»). На магчымасць адносных займеннікаў ужывацца са значэннем прыналежнасці ўказваў яшчэ А. А. Шахматаў [1, с. 499], аднак асноўная роля гэтых адзінак – сувязь прэдыкатыўных частак у складаназалежных сказах.

Няпэўныя займеннікі *нечы (нейчы), чыйсьці, чый-небудзь, абый-чый, чый-нічый; чыясць, чыйся, чыёсьць* (дыял.) у сваёй семантычнай структуры спалучаюць пасесійную сему з семай няпэўнасці – ‘які належыць каму-небудзь (невядома каму)’: ... [Жаваранка] *ляжаў у гэтым пекле на нечай маленькай далоні* (І. Пташнікаў. «Найдорф»). *Нават беднага Сцёпку падгледзела чыёсьць зоркае вока* (Якуб Колас. «На прасторах жыцця»). *Тое, што Міканор збіраўся бурчыць не чыё-небудзь, а сваё гумно, не дала супакаення* (І. Мележ. «Людзі на балоце»).

Пытальныя займеннікі *чый?, чыя?, чыё?, чые?* выражаюць пытанне аб прыналежнасці каму-небудзь: – *Хто ты, хлопча? – дзед пытае: – Чый сыноч?* (Якуб Колас. «Сымон-музыка»). *Чыя там пшаніца – доўгія загоны?* («Песні пра каханне»). [Яўхім:] – *Чые авечкі?* (І. Мележ. «Людзі на балоце»).

Адмоўныя займеннікі *нічый і нічыйны* абазначаюць ‘які не належыць нікому’, а азначальны *ўсіхны* (дыял.) – ‘які належыць усім’: [Сымон:] – *Я ... так ... хлопец ... падарожны, праз сябе сам ... , я ... нічый* (Якуб Колас. «Сымон-музыка»). ... *вядома, зямля тут нічыйная* (Т. Хадкевіч. «Песня Дзвіны»). *Будзе твая ўся [зямля] – самая летшая! Скажаў, парадваў! Усіхная – это не твая...» – падумаў Васіль* (І. Мележ. «Подых навальніцы»).

На лексіка-семантычным узроўні пасесійнасць выражаюць і некаторыя якасныя прыметнікі, якім уласцівы агульныя інтэгральныя пасесійныя семы. Так, напрыклад, інтэгральная сема ‘належаць’ характэрна для такіх прыметнікаў, як *асабісты, уласны, агульны, чужы, прыватны* і пад.: *Мозаіка судыбы» Эдуарда Скобелева – гэта лаканічныя занатоўкі пісьменніка з асабістага архіва* («ЛіМ»). ... *і даводзілася цягнуць яго [паром] сілаю ўласных рук* (У. Караткевіч. «Нельга забыць»). *Дубейка пахадзіў на парабках, гаворачы, што трэба заводзіць агульную гаспадарку* (Я. Скрыган. «Кругі»). *Добрае жыта, але чужое* (Я. Брыль. «Птушкі і гнёзды»). *На гэты дзень было намечана перасяленне многіх будаўнікоў з прыватных кватэр* (А. Кулакоўскі). *Гэтага настойліва патрабуюць інтарэсы народнай гаспадаркі* («Звязда»). *Нацыянальны даход. Каласныя палеткі.*

На нашу думку, у гэтую ж групу мэтазгодна ўключыць якасныя складаныя прыметнікі, што ўтрымліваюць у сваёй семантычнай структуры інтэгральную сему ‘мець’ і абазначаюць знешнюю якасць суб’екта-пасэсара: *Гэты чорнавалосы чалавек гадоў пад пяцьдзесят ... нагадваў правінцыяльнага адваката* (Якуб Колас. «На ростанях»). *На калёсах ... сядзела белгаловае, малое зусім хлапчана* (І. Пташнікаў. «Найдорф»). *Страсна спрачаўся з белавалосым мужыком конскі перакушчык* (У. Караткевіч. «Каласы пад сярпом тваім»).

Сярод назоўнікаў са значэннем пасесіўнасці мэтазгодна вылучыць тры падгрупы: 1) назоўнікі, што абазначаюць суб'ектаў-пасэсараў (уладальнікаў чаго-небудзь), 2) назоўнікі, што называюць аб'екты-пасэсумы (тое, што належыць каму-небудзь, знаходзіцца ў чым-небудзь уладанні), 3) тэрміны роднасці і сваяцтва, што перадаюць сваяцкія адносіны. У першую падгрупу ўваходзяць такія адзінкі, як *гаспадар* (*гаспадыня*), *уладальнік* (*уладальніца*), *уласнік* (*уласніца*), *уладар* (*уладарка*), *валадар* (*валадарка*), *уладарнік* (*уладарніца*), *заводчык*, *фабрыкант*, *фермер*, *трымальнік*, *аўтар*, *стваральнік* і пад.: **Гаспадар** Вялікіх Грынявічаў любіў гасцей («Полымя»). У Міністэрстве Рэспублікі Беларусь ... зарэгістраваны Беларускі Клуб **уладальнікаў** інтэлектуальнай уласнасці («ЛіМ»). Гэта быў муж Ядвісі, ... былы **ўласнік** камяніцы ў ваяводскім горадзе (Я. Брыль. «Апошняя сустрэча»). ... **уладары** яго [замка] адчуваюць сябе ў поўнай бяспецы (В. Вольскі. «Кніга падарожжаў»). Дык вось які, ён, Апалінарыі Фларыянавіч, **гаспадар**, **творца** драўлянай казкі і бела-ружовай садовай песні (М. Вышыньскі. «Крыніца, светлая вадзіца»). **Аўтары** даследаванняў. **Трымальнікі** акцыі.

Назіранні над фактычным матэрыялам паказваюць, што пасесіўныя семы характэрны і для складаных назоўнікаў тыпу *домаўласнік*, *землеўласнік*, *рабаўладальнік* і інш.

У другую падгрупу адносяцца такія адзінкі, як *маёмасць*, *набытак*, *уласнасць*, *багацце*, *дабро* і інш.: *З прыфрантавой паласы ўжо былі эвакуіраваны ўсё паязныя саставы і ўся чыгуначная маёмасць* (К. Чорны). ... *калі ішлі глядзець калгасны набытак – ішоў [Апенька] ззаду* (І. Навуменка). [Гунава:] – *Гэта ўласнасць князя* (Э. Самуйлёнак).

Значэнне сваяцкай прыналежнасці (адно з катэгарыяльных значэнняў пасесіўнасці) рэалізуюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове шматлікія тэрміны роднасці і сваяцтва, у семантычнай структуры якіх прысутнічаюць семы, што ўказваюць на сваяцкія адносіны: *Дзед меў да сецей нахіленне...* (Якуб Колас. «Новая зямля»). *І Алёшава маці ад прыпека, і бацька з печы хвалілі яго [Хоню]...* (І. Мележ. «Людзі на балоце»). *Амілін брат ледзьве цягнуў ногі на цяжкай, скібаватай зямлі* (К. Чорны. «Зямля»). [Дзед:] – ... *Акім, прадзед ягоны, таксама нічагоўскі быў* (У. Караткевіч. «Каласы пад сярпом тваім»). ... [Драздова] *лаяла ўвесь свет і асабліва мужа свайго Арцёма* (В. Быкаў. «На сцяжыне жыцця»). *Князь і яго жонка маглі перадаць права першага стрэлу любой асобе* (М. Ткачоў. «Замкі і людзі»).

Сярод дзеясловаў са значэннем пасесіўнасці адрозніваюцца дзве падгрупы: 1) дзеясловы са значэннем валодання (пазітыўнага і негатыўнага), 2) дзеясловы са значэннем прыналежнасці.

Адно з двух катэгарыяльных значэнняў пасесіўнасці – значэнне пазітыўнага валодання – перадае ў сучаснай беларускай літаратурнай мове група дзеясловаў, у семантычнай структуры якіх прысутнічаюць інтэгральныя семы 'валодаць', 'мець', 'быць (з'яўляцца, станавіцца) уладальнікам чаго-небудзь' і інш. Гэта такія адзінкі, як *арэндаваць*, *атрымаць*, *браць* (і вытворныя ад яго), *валодаць* (*уладаць*), *дастаць*, *завесці*, *мець*, *набыць*, *красці*, *купіць*, *прыдбаць*, *прысвойваць* і пад.: *Харомнае, дзе Аляксандраў бацька*

арэндаваў зямлю, было гняздом лютых шляхцікоў (С. Грахоўскі. «Рудабельская рэспубліка»). *За гэты час атрымалі зямельныя надзелы каля 2 тысяч грамадзян* (Я. Лугін. «Святая задача»). *Дзве трэці зямлі, якой уладаў да вызвалення мужык, пераходзяць да яго без выкупу* (У. Караткевіч. «Каласы пад сярпом тваім»). *Пан ... меў некалькі сёстраў* (Янка Купала. «Адплата каханьня»). Дзеясловы са значэннем негатыўнага валодання рэалізуюць значэнні ‘перастаць мець што-небудзь’, ‘перастаць валодаць чым-небудзь’, а што значыць ‘перастаць быць уладальнікам чаго-небудзь’. Гэта такія адзінкі, як *губляць, збыць, падараваць, прадаць, страціць* і інш.: *У мінулым годзе запушчаную і ўшчэнт разбураную гаспадарку прыйшлося збыць* (А. Васілевіч. «Пачакай, затрымайся»). [Гушка:] – *Дык я вопратку прадаў* (К. Чорны. «Зямля»). *Губляць рэчы*.

Другая падгрупа дзеясловаў са значэннем прыналежнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове рэпрэзэнтавана адзінкай *належаць*, якая абазначае ‘быць (з’яўляцца) уласнасцю каго-небудзь’: *Луг і зямля ... належалі князю Радзівілу* (Якуб Колас. «На ростанях»). *Пра гэта расказваюць фотаздымкі, дакументы, зброя, якая належала героям* (В. Вольскі. «Кніга падарожжаў»). *Словам, дубы належалі вёсцы* (Б. Сачанка. «Дубы»).

Такім чынам, лексіка-семантычныя сродкі выражэння пасесіўнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове – гэта адзінкі рознай часцінамоўнай прыналежнасці (займеннікі, прыметнікі, назоўнікі, дзеясловы), для якіх характэрны агульныя інтэгральныя пасесіўныя семы. Вызначаныя шматлікія адзінкі сведчаць пра багацце мовы і ствараюць неабходныя ўмовы для выбару таго адзінага сродку, які найбольш дакладна перадае патрэбны пасесіўны сэнс.

ЛІТАРАТУРА

1. *Шахматов, А. А.* Синтаксис русского языка / *А. А. Шахматов.* – 2-е изд. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Е. В. Шилей (Минск)

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ НАИМЕНОВАНИЙ КОМПАНИЙ г. МИНСКА

Переход от плановой экономики к свободным рыночным отношениям повлек за собой крупные перемены в бизнес-среде нашей страны. В Минске, крупнейшем экономическом и промышленном центре, эти изменения наиболее заметны. За последние десятилетия здесь наблюдается стремительный рост количества компаний в частном секторе экономики. Некоторые организации, некогда бывшие полностью государственными, в настоящее время являются открытыми акционерными обществами с долей частного капитала, ряд компаний по-прежнему остаются национализированными.